

Remont wiatraka w Lesznie jako przykład interdyscyplinarnego podejścia do restauracji zabytków techniki i architektury

mgr inż. arch.
FILIP TOMASZEWSKI
Politechnika Łódzka
Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska
ORCID: 0000-0001-7700-0760

Artykuł w syntetyczny sposób przedstawia przykład transllokacji i remontu młyna wietrznego z ul. Strumykowej w Lesznie, który w 2018 r. został przeniesiony na teren gospodarstwa pomocniczego Zespołu Szkół Rolniczo-Budowlanych w Lesznie.

Dziedzictwo przemysłowe to nie tylko wielkie kompleksy fabryczne z ich bogatą infrastrukturą, to także niewielkie zakłady zlokalizowane na wsiach lub na obrzeżach miast. Do takich zakładów należały młyny wietrzne, stanowiące dziś cenne zabytki architektury i zarazem techniki, zachowane w niewielkiej już liczbie. Zazwyczaj możemy je oglądać w muzeach na otwartym powietrzu, a czasem jeszcze (choć coraz rzadziej) także w ich naturalnym środowisku kulturowym (*in situ*). Po drugiej wojnie światowej wiatraki nie były w stanie konkurować z nowoczesnymi i wydajnymi młynami motorowymi. W Polsce do ich zagłady przyczyniła się także polityka gospodarcza w okresie komunizmu: nacjonalizacja oraz niszczenie drobnej wytwórczości. Większość wiatraków zamykano, nieliczne zaś przekształcano w młyny elektryczne, co niejednokrotnie wiązało się ze zmianami w technologii i architekturze budynków (demontaż skrzydeł, dobudówki, zmiana geometrii dachu). Interesującym przykładem młyna wietrznego, który przetrwał dziejowe burze jest jeden z dwóch zachowanych w Lesznie (województwo wielkopolskie) wiatraków-koźlaków. Z inicjatywy władz miasta obiekt został przeniesiony w okresie maj-wrzesień 2018 r. z ul. Strumykowej w rejon skrzyżowania ulic Osieckiej i ks. J. Popiełuszki na teren gospodarstwa pomocniczego Zespołu Szkół Rolniczo-Budowlanych. Translokacja oraz remont tego obiektu może stanowić wzorcowy przykład postępowania z tego typu zabytkami, co zostało potwierdzone w 2019 r. wyróżnieniem przedsięwzięcia w konkursie Generalnego Konserwatora Zabytków „Zabytek zabany” w kategorii zabytków techniki.

Historia obiektu

Omawiany leszczyński wiatrak początkowo był datowany na 1705 r. (o czym świadczy napis na jednym z zastrzałów koźła¹), jednak w wyniku przeprowadzonych badań dendrochronologicznych² datę ścięcia drzew służących do wzniesienia koźła określono na 1728 r. Data ta jest tożsama z tą umieszczoną na kole palecznym³ (z kolei na tzw. windzie wiatrakowej zachował się napis „JSK Anno 1788”). Według lokalnej tradycji młyn został przeniesiony do Leszna z m. Sława, gdzie stał już jakoby około 200 lat (to by oznaczało, że na ul. Strumykową trafił na przełomie XIX/XX wieku). W latach 60. XX wieku wiatrak został przekształcony na młyn elektryczny napędzany silnikiem trójfazowym marki PÖGE Elektrizitäts – Aktiengesellschaft Chemnitz o mocy 7,4 kW. Modernizacji młyna dokonał Kazimierz Kasprzycki, ostatni młynarz „na wiatraku”, który dzierżawił go w latach 1961–1983. Kazimierz Kasprzycki przeniósł ponoć wyposażenie z jednego z wiatraków w Śmiglu⁴. Zmiana napędu z wiatrowego na elektryczny na szczęście nie oznaczała pozbawienia obiektu jego najbardziej charakterystycznych atrybutów – skrzydeł (z kompletnym mechanizmem automatycznej regulacji kąta wychylenia żaluzji), wału skrzydłowego oraz koła palecznego. Być może data 1728 zachowana na kole palecznym sprawiła, że autor modernizacji młyna okazał szacunek dla dokonań poprzedników i nie zdecydował się na usunięcie – zbędnych już z technologicznego punktu widzenia – elementów wyposażenia. Zachowano nawet kompletny układ hamulcowy, mechanizm do nastawiania budynku wiatraka do kierunku wiatru, a także złożenie kamieni młyńskich z obudo-

wą oraz koszem zasypowym, zmieniając jedynie jego położenie w obrębie II piętra i sposób napędu. Po modernizacji skrzydła wiatraka stały się bezużyteczne, ale puszczano je „na wiat”, w celach demonstracyjnych⁵. Jest to zatem wyjątkowy przypadek, jako że większość wiatraków przekształcanych na młyny elektryczne pozbawiano skrzydeł. W zmodyfikowanej technologii złożenie kamieni służyło już tylko do produkcji śruty, natomiast do wytwarzania mąki wykorzystywano młewnik walcowy (zainstalowany na I piętrze). Nastąpiło wyraźne rozdzielenie dwóch ciągów technologicznych: jednego opartego na przemiale w młewniku walcowym i drugiego, bazującego na przemiale w złożeniu kamieni młyńskich. Należy podkreślić, że zmodernizowany ciąg technologiczny, mimo iż wtórny, dziś stanowi już zabytek techniki. Obejmował on czyszczenie ziarna, jego transport pionowy oraz poziomy, przemiał, a także odsiewanie poszczególnych frakcji mlewa. Po transllokacji w 2018 r. wiatrak został zachowany w takiej formie (i z takim wyposażeniem), w jakiej funkcjonował przy ul. Strumykowej, ze wszystkimi nawarstwieniami, a co najważniejsze – przywrócono mu pełną sprawność techniczną.

¹ Koziół stanowi nieruchomą podstawę budynku wiatraka, który ma możliwość obrotu (nastawiania) skrzydłami do kierunku wiatru. Trudno określić, czy data umieszczona na koźle jest autentyczna i czy ma wartość dokumentacyjną.

² Badania autorstwa dr. inż. Krzysztofa Ufnalskiego (Instytut Dendrologii PAN w Kórniku) oraz prof. dr. hab. Tomasza Ważnego (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, Instytut Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa).

³ Koło paleczne stanowi główne koło napędowe zamocowane na tzw. wale skrzydłowym.

⁴ Według relacji Tadeusza Kasprzyckiego – syna Kazimierza.

⁵ Według relacji Tadeusza Kasprzyckiego – syna Kazimierza.

Dokumentacja i prace restauratorskie

W 2017 r. wykonano inwentaryzację architektoniczno-konserwatorską wraz z projektem translokacji i remontu wiatraka. Dokumentacja objęła nie tylko aspekty architektoniczno-konstrukcyjne, ale także wszystkie elementy wyposażenia technologicznego, łącznie ze schematem technologicznym młyna. W ramach prac projektowych zdefiniowano nawarstwienia w konstrukcji oraz wyposażeniu, zidentyfikowano rodzaje złączy ciesielskich, a także wykonano ekspertyzę stanu technicznego.

Kolejnym etapem prac była już sama relokacja i remont. Demontaż obiektu odbywał się z zachowaniem wszelkich wymogów konserwatorskich związanych z translokacją, z poszanowaniem wszystkich zachowanych elementów, także tych znajdujących się w złym stanie technicznym (ale mogących służyć jako wzór do odtworzenia w nowym materiale). Na bieżąco wykonywana była dokumentacja fotograficzna oraz filmowa, szczególnie istotna przy późniejszym składaniu w całość skomplikowanego ciągu technologicznego. W trakcie prac okazało się, że w projekcie błędnie określono materiał budulcowy ścian szkieletowych (okazała się nim dębina, a nie drewno sosnowe – najczęściej stosowane w tego typu obiektach), a także błędnie przyjęto, że około 50% konstrukcji będzie wymagało odtworzenia. W rzeczywistości wymieniono jedynie oczepy ścian, konstrukcję dachu oraz elementy zewnętrzne (poszycie ścian, dachu, dyszel do nastawiania budynku skrzydłami do kierunku wiatru, balkon), reszta pozostała oryginalna (uratowano nawet część historycznego szalunku ścian). Istotnym czynnikiem, który przyczynił się do sukcesu przedsięwzięcia, było zaangażowanie w prace remontowe nie tylko wyspecjalizowanych cieśli, ale także technologa młynarstwa, który był w stanie usprawnić historyczny ciąg technologiczny.

Podsumowanie

Decyzja władz miasta o przeniesieniu obiektu dała znakomite efekty krajobrazowe: czytelną ekspozycję wiatraka od strony drogi krajowej nr 5 oraz od strony ulicy Osieckiej przy wyjeździe w kierunku Śremu (droga wojewódzka nr 432). Translokacja z jednej strony poskutkowała tym, że drugi leszczyński wiatrak z ulicy Strumykowej („Antoni”) pozostał osamotniony, z drugiej zaś umożliwiła pełną restytucję obiektu jako działającego młyna. W nowym miejscu wiatrak zyskał także lepsze warunki wietrzne (w dotychczasowej lokalizacji obiekt zdążył „obrosnąć” domami jednorodzinnymi).

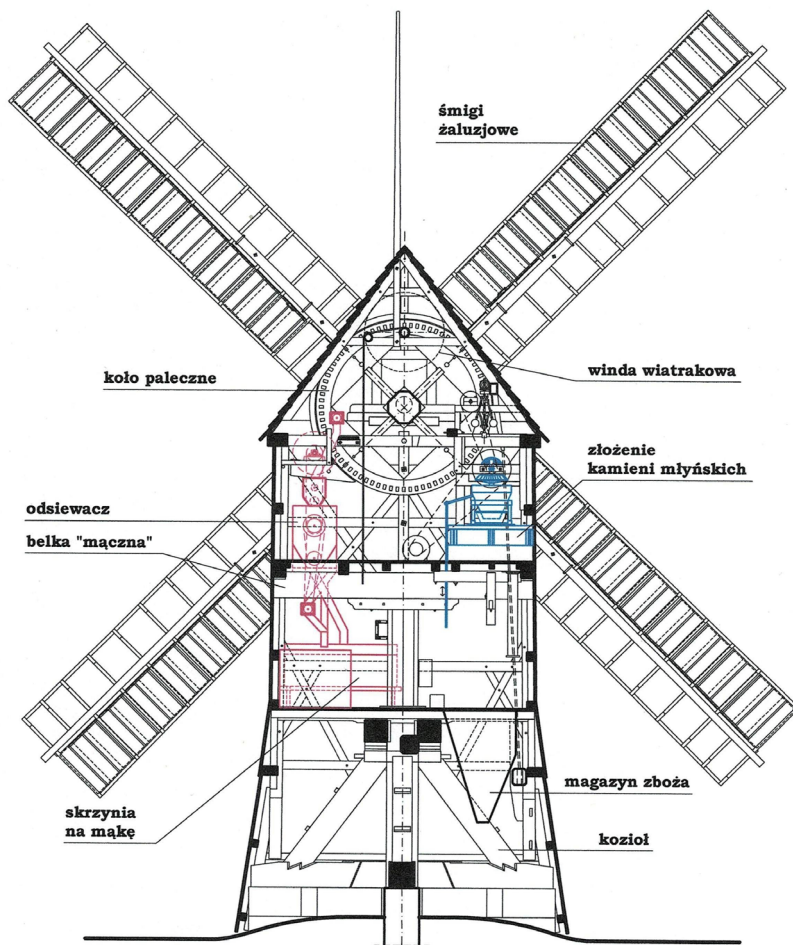
Sukces przedsięwzięcia był możliwy dzięki interdyscyplinarnemu podejściu do remontu leszczyńskiego wiatraka zarówno na etapie przygotowania dokumentacji, jak i w trak-

Fot. 1. Wiatrak-koźlak w Lesznie w trakcie relokacji – demontaż wału głównego z kołem palcycznym; fot. J. Jankowski, czerwiec 2018 r.

Fot. 2. Wiatrak-koźlak w Lesznie (ul. Osiecka/ul. Popieluski), widok ogólny obiektu po pracach konserwatorskich; fot. F. Tomaszewski, 25.09.2018 r.

Fot. 3 Wiatrak-koziółak w Lesznie – przekrój poprzeczny; kolorem czerwonym zaznaczono ciąg technologiczny oparty na przemiele w młewniku walcowym, kolorem niebieskim – ciąg technologiczny bazujący na przemiele w złożeniu kamieni młyńskich; rys. F. Tomaszewski

cie samego remontu. Bardzo istotne było zaangażowanie specjalistów w dziedzinie tradycyjnej ciesielki oraz tradycyjnego młynarstwa. Udało się zachować wysoki stopień autentyczności substancji zabytku przy jednoczesnym przywróceniu jego sprawności technicznej (nie musi być ona największą wartością młyna, jednak w przypadku zabytków techniki istotnym postulatem konserwatorskim jest przynajmniej okresowe ich uruchamianie, które pozytywnie wpływa na kondycję techniczną mechanizmów⁶). Leszczyński wiatrak jest obecnie atrakcją turystyczną „opowiadającą” historię wielkopolskiego młynarstwa wietrznego.

Literatura

- [1] Bazelmans J., van't Hof J., Nienhuis G., Troost G., Pfeiffer W., A future for mills. Principles for dealing with heritage mills, Cultural Heritage Agency, June 2012.
- [2] Dąbbska E., Budownictwo i Architektura Młynów Wietrznych w Polsce, Politechnika Krakowska, zeszyt naukowy nr 6, Kraków 1967.
- [3] Pawlik M., Wiatraki północno-wschodniej Polski, Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego, wyd. Filii UW w Białymstoku, Białystok 1984.
- [4] Prarat M., Jagielto D., Kilka refleksji na temat badań i ochrony zabytkowych młynów w Polsce, [w:] Młynar-

- stwo tradycyjne – wczoraj, dziś, jutro... Problemy zachowania ginącego dziedzictwa, A. Przybyła-Dunin, B. Grabny, P. Roszak-Kwiątek [red.], Chorzów 2017.
- [5] Święch J., Tajemniczy świat wiatraków, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Łódź 2005.
  - [6] Święch J., Wiatraki. Młynarstwo wietrzne na Kujawach, Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek 2001.
  - [7] Święch J., Ochrona młynarstwa wiejskiego w polskich muzeach na wolnym powietrzu. Założenia i realizacja, [w:] Młynarstwo tradycyjne – wczoraj, dziś, jutro... Problemy zachowania ginącego dziedzictwa, A. Przybyła-Dunin, B. Grabny, P. Roszak-Kwiątek [red.], Chorzów 2017.

DOI: 10.5604/01.3001.0015.3857

PRAWIDŁOWY SPOSÓB CYTOWANIA
Tomaszewski Filip, 2021, Remont wiatraka w Lesznie jako przykład interdyscyplinarnego podejścia do restauracji zabytków techniki i architektury, „Builder” 11 (292). DOI: 10.5604/01.3001.0015.3857

Streszczenie: Zabytkowe młyny wietrzne są zabytkami zarówno architektury, jak i techniki. Pełnią funkcję „znaków” w krajobrazie, ich konstrukcja stanowi świadectwo sztuki rodzimej ciesielki, a w swoim wnętrzu kryją skomplikowane wyposażenie techniczne będące świadectwem inwencji dawnych młynarzy. Ochrona konserwatorska zabytkowych wiatraków powinna zatem obejmować wszystkie wymie-

nione aspekty. Artykuł w syntetyczny sposób przedstawia przykład translokacji oraz remontu młyna wietrznego z ul. Strumykowej w Lesznie, który w 2018 r. został przeniesiony na teren gospodarstwa pomocniczego Zespołu Szkół Rolniczo-Budowlanych w Lesznie. Obiekt jest interesującym przykładem transformacji wiatraka na młyn elektryczny, ale z poszanowaniem i zachowaniem wszystkich atrybutów charakterystycznych dla młyna wietrznego. Artykuł wskazuje, że pełna restauracja oraz przywrócenie sprawności technicznej zabudki były możliwe dzięki współpracy architekta wykonującego dokumentację, wykonawcy prac budowlanych, w tym ciesielskich, i technologa specjalizującego się w młynarstwie tradycyjnym.
Słowa kluczowe: młyn, wiatrak, remont, konserwacja

Abstract: RENOVATION OF THE WINDMILL IN LESZNO AS AN EXAMPLE OF AN INTERDISCIPLINARY APPROACH TO THE RESTORATION OF TECHNICAL AND ARCHITECTURAL MONUMENTS. The historic windmills are monuments of both architecture and technology. They play the role of „signs” in the landscape, their construction is a heritage of native carpentry, and inside they hide complicated technical equipment that is a testimony to the inventiveness of old millers. Protection of historic windmills should therefore cover all of the above aspects. The article presents in a synthetic way an example of translocation and renovation of the windmill previously located on Strumykowa street in Leszno, in 2018 moved to the farm of the Agricultural and Construction School Complex in Leszno. The mill is an interesting example of transforming a windmill into an electric mill, but respecting and maintaining all the attributes that are characteristic for windmills. The article indicates that full restoration and restoration of technical efficiency were possible thanks to the cooperation of the architect who prepared the documentation, the contractor of construction works, including carpentry, and a technologist specializing in traditional milling.

Keywords: mill, windmill, renovation, preservation

⁶ Już w 1934 r. Maria Znamierowska-Prüfferowa w publikacji Muzeum na wolnym powietrzu w Wilnie (Wilno 1934, s. 8) postulowała, aby mechanizmy wiatraków były kompletne i gotowe do prac demonstracyjnych, a muzeum powinno być miejscem kultywowania starych technik i specjalistycznej wiedzy przekazywanych następnym pokoleniom rzemieślników - podają za [7, s. 141].